

ORGANIZIRANA IZSELITEV PREBIVALSTVA IZ PULJA:
PROBLEMATIKA MEJE IN "OBRAMBA ITALIJANSTVA"

Miha KOSMAČ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: miha.kosmač@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava problematiko meje med Italijo in Jugoslavijo in njen vpliv na prebivalstvo Pulja. Pri obravnavi te tematike je zajeta tudi zelo kompleksna dejavnost italijanskih oblasti za "obrambo italijanstva" v Pulju. Ta dejavnost je na centralnem nivoju analizirana predvsem skozi delovanje Urada za Julijsko krajino, na lokalnem nivoju pa preko mreže proitalijanskih organizacij in združenj v mestu. Pri analizi problematike razmejitve in razmer med prebivalstvom Pulja je upoštevana tudi vloga Zavezniške vojaške uprave, ki je do uveljavitve mirovne pogodbe, 15. 9. 1947, upravljala cono A Julijske krajine vključno s Puljem.

Ključne besede: razmejitev, "obramba italijanstva", organizirana izselitev, Urad za Julijsko krajino, Pulj, Zavezniška vojaška uprava, pariška mirovna konferenca, CLN

IL TRASFERIMENTO ORGANIZZATO DELLA POPOLAZIONE DA POLA:
PROBLEMA DEL CONFINE E "DIFESA DELL'ITALIANITÀ"

SINTESI

L'articolo tratta la problematica del confine tra l'Italia e la Jugoslavia e il suo impatto sugli abitanti di Pola. L'articolo parla anche dell'attività complessa delle autorità italiane per "difendere l'italianità" a Pola. La loro attività è analizzata a livello centrale soprattutto attraverso il lavoro dell'Ufficio per la Venezia Giulia, a livello locale, invece, attraverso una rete di organizzazioni e associazioni pro-italiane in città. L'analisi della problematica della linea di demarcazione e della situazione tra gli abitanti di Pola prende in esame anche il ruolo dell'Amministrazione militare alleata che fino alla realizzazione del Trattato di Parigi del 15 settembre 1947 gestiva la Zona A della Venezia Giulia, Pola compresa.

Parole chiave: demarcazione, "difesa dell'italianità", emigrazione organizzata, Ufficio per la Venezia Giulia, Pola, Amministrazione militare alleata, Trattato di Parigi, Comitato di Liberazione Nazionale – CLN

UVOD

Izseljevanje prebivalstva iz Pulja je bilo do sedaj obravnavano predvsem v okviru raziskav, ki obravnavajo širšo tematiko izseljevanja iz cone B Julijske krajine in cone B Svoobodnega tržaškega ozemlja (STO) (Colummi et al., 1980; Cattaruzza et al., 2000; Crainz et al., 2008; Wörsdörfer, 2009; Purini, 2010 idr.). Pričujoči prispevek je nastal na podlagi primarnega arhivskega gradiva, pri čemer velja izpostaviti dokumente iz pred kratkim dostopnega arhiva Urada za obmejna območja (*Ufficio per le Zone di Confine*) v Rimu. V središču raziskave sta problematika razmejitve med Italijo in Jugoslavijo ter vpliv mejnega spora na izseljevanje prebivalstva iz Pulja. Prispevek tako podrobneje analizira predvsem čas od junija do decembra leta 1946, ki do sedaj še ni bil deležen poglobljene raziskave in torej zajema tudi dogajanje na pariški mirovni konferenci, ki je potekala od 29. 6. do 15. 10. 1946 (Pirjevec, 1998). Pri analizi problematike razmejitve in razmer med prebivalstvom Pulja bo obravnavana tudi vloga Zavezniške vojaške uprave (ZVU). Kot je znano, so jugoslovanske oblasti 9. 5. 1945 prevzele upravo v Pulju.¹ Upravno-teritorialne spremembe na območju nekdanje Julijske krajine, še zlasti po podpisu Beograjskega (9. 6. 1945) in Devinskega sporazuma (20. 6. 1945), so privedle do uveljavitve Morganove linije. Območje nekdanje Julijske krajine je bilo, tudi pod vplivom naraščajoče hladne vojne oz. blokvske delitve sveta, razdeljeno na dva dela (DSP SFRJ 1984, 98–105). Cono B Julijske krajine, vzhodno od demarkacijske Morganove linije brez Pulja, je od 23. 6. 1945 upravljal Vojna uprava Jugoslovanske armade (VUJA) za Slovensko primorje, Istro in Reko, medtem ko je Cono A Julijske krajine, vključno s Puljem, vse do uveljavitve mirovne pogodbe 15. 9. 1947 upravljal Zavezniška vojaška uprava (ZVU). (DSP SFRJ 1984, 81–82). Spričo mednarodne demarkacijske linije je Pulj postal enklava ali, kot pravi Spazzali, “zahodni Berlin” (Spazzali, 2010, 82).

Poleg zgoraj navedenega je pri obravnavi problematike razmejitve med Italijo in Jugoslavijo zajeta tudi zelo kompleksna dejavnost italijanskih oblasti za “obrambo italijanstva” v Pulju. Ta dejavnost je analizirana na dveh nivojih, in sicer centralnem in lokalnem. Na centralnem nivoju je treba izpostaviti delovanje Urada za Julijsko krajino (*Ufficio per la Venezia Giulia – UVG*).² Ta je nastal 6. 1. 1946 na pobudo ministrstva za notranje zadeve in ob potrditvi Sveta ministrov italijanske vlade. Njegov vodja je postal prefekt Mario Micali. Naloga tega urada, ki je bil voden s strani ministrstva za notranje zadeve in Sveta ministrov italijanske vlade, je bila “promocija, koordinacija in skrb za pobude v

1 Glavnina tajne policije in italijanskih uradnikov, med katerimi sta bila tudi prefekt dr. Fioravante Moscarriello in sekretar dr. Giuseppe Giachin, je iz Pulja v Portorož pobegnila že pred prihodom jugoslovanskih oblasti (PCM, PCM-UZC, 1).

2 Pristojnosti in naloge Urada za Julijsko krajino so bile na podlagi odločitve Sveta ministrov ter ob soglasju ministrstva za notranje in zunanje zadeve 1. 11. 1947 prenesene na Urad za obmejna območja (*Ufficio per le Zone di Confine*). Ta urad, ki ga je vodil prefekt Silvijo Innocenti, je po organizacijski spremembi spadal pod podsekretariat Sveta ministrov italijanske vlade (*Sottosegretariato alla Presidenza del Consiglio dei ministri*). Kljub organizacijski spremembi je ta urad nadaljeval z aktivnostmi za “obrambo italijanstva” v Julijski krajini in v drugih obmejnih območjih Italije. Hkrati je ta urad prevzel tudi odgovornost za vodenje in hitrejše reševanje problematike begunccev, ki so prihajali v Italijo (namestitev, zaposlitev, socialno varstvo itd.) (Maione et al., 2010, 16–18).

korist sonarodnjakov iz Julijske krajine in Dalmacije”. Glavni razlogi za ustanovitev tega urada so bili: nejasne mednarodne razmere – v ospredju katerih je bil spor glede meje med Italijo in Jugoslavijo, želja po ohranitvi ozemlja Julijske krajine, vprašanje prihodnosti prebivalcev območja nekdanje Julijske krajine in potreba po večji centralizaciji ter boljši koordinaciji dela različnih italijanskih organizacij v Julijski krajini v borbi za “obrambo italijanstva” (Maione et al., 2010, 13–16). Prizadevanja in dejavnost za “obrambo italijanstva” so bila zelo razvejana in so segala na različna področja: pridobivanje finančnih sredstev za izvajanje “obrambe”, pripravljanje seznamov beguncev, podeljevanje denarnih pomoči zaslužnim posameznikom in družinam, koordinacija in sodelovanje različnih ministrstev in organizacij. K temu je treba dodati financiranje izdajanja časopisov in periodike za prebivalce Istre in različne druge propagandne tiskovine (letaki, brošure ipd.). Predvsem pa je ta urad pospeševal in podpiral delovanje različnih iredentističnih, političnih, kulturnih in športnih organizacij in združenj (ACS, 5). Pri obrambi italijanskih interesov na območju nekdanje Julijske krajine je bilo pomembno tudi diplomatsko delovanje, ki je bilo v preteklosti že predmet raziskav in ga je vodilo italijansko zunanje ministrstvo (De Castro, 1981). Še zlasti v času pariške mirovne konference je Urad za Julijsko krajino aktivno sodeloval tudi s tem ministrstvom, predvsem v zvezi z obveščanjem držav, sodelujočih na pariški mirovni konferenci, o “slabem položaju italijanskega prebivalstva v Istri” (ACS, 5).

Izvrševanje, a hkrati tudi vplivanje na oblikovanje vladne politike za “obrambo italijanstva” v Pulju, je na lokalnem nivoju potekalo preko mreže proitalijanskih političnih, družbenih, gospodarskih, kulturnih in športnih organizacij in združenj. Do razmaha teh organizacij je prišlo še zlasti po 12. 6. 1945, ko je upravo Pulja, skladno z Beograjskim sporazumom, prevzela ZVU. Kot pravi Dukovski, je po prihodu ZVU preko različnih družbenih in političnih organizacij prišlo do razkroja delavskega in demokratičnega gibanja na dva dela. Središče tega spora je predstavljal državno-pravni status oz. razmejitvev in pripadnost Pulja oz. območja nekdanje Julijske krajine nasploh. Del prebivalstva si je prizadeval za priključitev mesta k Jugoslaviji, drugi del pa za priključitev k Italiji. To dejstvo je kasneje privedlo tudi do ideoloških in nacionalnih delitev med prebivalstvom mesta (Dukovski 2011a, 202).

V administrativni in civilni upravi mesta je po prihodu ZVU vodilno vlogo prevzel CLN, ki ga je vodil predsednik dr. Rinaldo Fragiaco. CLN je podpiral prisotnost ZVU v mestu, saj je menil, da lahko le njena navzočnost zagotovi nadaljnji razvoj mesta in socialnih ter nacionalnih odnosov, ki bi privedli do dominantnega položaja italijanske skupnosti (Volk, 2012, 14). CLN je tako svoje aktivnosti sprva usmeril predvsem v mobilizacijo delavskega sloja, ki je po njihovi oceni še najbolj omahoval (Ferrari, 1980, 163–165). Poleg tega so v okviru upravnega aparata ZVU imeli proitalijanski predstavniki svoje člane tudi v Predsedstvu (*Presidenza del Comune*) in Svetu občine (*Consulta Comunale*) ter v Zvezni delavski zbornici (*Camera Confederale del Lavoro*). V Pulju so obenem delovale še druge italijanske organizacije, med katerimi so bile nekatere poznane že iz obdobja fašizma (Vinci, 2011), npr.: “Dante Alighieri” in Lega Nazionale. K temu je treba dodati, da so ponovno pričele delovati tudi stranke (Krščanska demokracija – DC; Akcijska stranka – PdA; Liberalna stranka – PLI; Republikanska stranka – PRI in Soci-

alistična stranka – PSI), združenja (italijanskih partizanov, borcev in vojnih veteranov, Istrskih Ezulov, Krščansko delavsko združenje, politično preganjanih antifašistov, vojaških internirancev v Nemčiji, deportirani v Nemčijo) ter športne in kulturne organizacije (npr. *Sempre amici Terdi Aurelio – SATA*) (PCM, PCM–UZY, 8; prim. Dukovski, 2011b, 90–91; Ferrari, 1980, 169–173). Z vidika “obrambe italijanstva” je treba omeniti tudi “oddelek za tisk in propagando” CLN, ki ga je vodil prof. Francesco Bassi. Ta je skrbel predvsem za “informiranost prebivalstva v skladu z interesi italijanske zunanje in notranje politike” (SI PAK KP, 4; PCM, PCM–UZY, 2). Na oblikovanje javnega mnenja med prebivalstvom sta pomembno vpliva tudi *Radio Venezia Giulia* in časopis *L’Arena di Pola*, ki ga je vodil Guido Miglia (Nemec, 2011, 112; Spazzali, 2013). Ta proitalijanski časopis je namreč na prvi strani objavljajl novice iz sveta in Julijske krajine, na drugi strani pa novice lokalnega značaja (Dukovski, 2001, 275).

PROBLEMATIKA MEJE IN ORGANIZIRANA IZSELITEV PREBIVALSTVA IZ PULJA

Pri obravnavi problematike meje med Italijo in Jugoslavijo velja izpostaviti nekatere odločitve, sprejete na ravni velesil, še zlasti v času pariške mirovne konference. Te so bile sprejete tudi pod vplivom ekonomskih in geostrateških interesov velesil ter diplomatskega delovanja vpletenih držav (FRUS 1970a, 233–235, 238). Po začetnih težavah je Svet zunanjih ministrov³ v Londonu 15. 9. 1945 sprejel odločitev, da bodo v Julijsko krajino poslali Medzavezniško komisijo strokovnjakov za razmejitve, ki bo stanje glede poteka meje preverila na terenu. Meja med Italijo in Jugoslavijo naj bi temeljila na “etničnem ravnotežju”. Omenjena komisija je imela nalogo, da izdela priporočila za ustrezno popravilo mejnega predloga, ne zgolj na podlagi etnične sestave, ampak tudi z upoštevanjem ekonomskih in geografskih posebnosti spornega območja nekdanje Julijske krajine. Tako jugoslovanska kot italijanska stran sta si bili enotni, da je mesto Pulj (podobno kot Trst) pomembno predvsem z vidika komunikacijskih vezi in zaradi same strateške lege mesta (FRUSa, 1970, 140–146).

Odločitve, sprejete na ravni velesil, glede razmejitve med Italijo in Jugoslavijo, so vplivale tudi na razmere med prebivalstvom v Pulju. Tako je v mesecu marcu leta 1946 v tem mestu potekalo več demonstracij, na katerih je proitalijanska stran zahtevala, da to mesto ostane v Italiji. Številčni so bili tudi tisti, ki so se zavzemali za pripojitev Pulja k Jugoslaviji. Vrh napetosti je bil dosežen, ko je 21. 3. 1946 v mesto prišla Medzavezniška komisija strokovnjakov za razmejitve (Dukovski, 2001, 212; Ferrari, 1980, 182–189). Proitalijanske organizacije so v borbi za “obrambo italijanstva” znova skušale aktivirati

3 Skladno z dogovorom velikih sil na potsdamski konferenci (17. 7.–2. 8. 1945) je bil oblikovan Svet zunanjih ministrov velikih sil, ki naj bi med drugim v skoraj mesecu dni (11. 9.–2. 10. 1945) obravnaval tudi mirovno pogodbo z Italijo, vendar se je zaradi proceduralnih zapletov razšel brez bistvenih predlogov. Do premika je prišlo šele z moskovsko konferenco zunanjih ministrov Velike Britanije, ZDA in SZ, ki je potekala od 10. 12.–24. 12. 1945, ko so določili, da kot enakopravno članico v pogajanja vključijo Francijo. V italijanskih pogajanjih z zavezniki se je kot pomembno dejstvo izkazalo, da se Italija ni pogajala samo o Trstu, ampak tudi o pogojih razorožitve, mornarici, kolonijah, reparacijah itd. (De Castro 1981, 237; 329–350).

prebivalstvo Pulja v maju leta 1946. Ob povratku iz Pariza je namreč član italijanske delegacije na mirovni konferenci, Giulio Grattoni,⁴ med simpatizerje CLN razširil vest, da bo Pulj verjetno pripadel Jugoslaviji (Dukovski, 2011b, 92). Ozadje dogajanja na mednarodni ravni je očitno spodbudilo delovanje proitalijanskih organizacij na lokalnem nivoju, v prvi vrsti znotraj CLN. Že pred dokončno znano odločitvijo o poteku meje med Italijo in Jugoslavijo v Parizu so namreč stekle priprave za organizirano izselitev prebivalstva iz Pulja, če bi odločitev velesil o dodelitvi Pulja Jugoslaviji postala dokončna. Puljski urad za pomoč CLN (*CLN – Ufficio Assistenza*) je tako že 3. 7. 1946 ustanovil “Odbor za pomoč eksodusu iz Pulja” (*Comitato di Assistenza per l'Esodo di Pola*) ali krajše “Odbor za eksodus”, ki ga je vodil Giuseppe Giacomazzi. Iz arhivskih dokumentov, ki so navedeni v nadaljevanju, je razvidno, da je ta odbor skrbel predvsem za koordinacijo aktivnosti, povezanih z organizirano izselitvijo prebivalstva, s predstavniki lokalnega “odbora za eksodus” v Trstu ter s sedežem rdečega križa v Trstu in v Pulju. Prav tako je s svojimi pozivi skušal vplivati na odločitve, povezane s procesom organizirane izselitve prebivalstva, sprejete v Rimu. Predvsem se je s pozivi obračal na Svet ministrov italijanske vlade in ministrstvo za notranje zadeve. “Odbor za eksodus” CLN s sedežem v Trstu je v akciji sodeloval zaradi pričakovanega dotoka novih beguncev iz ostalih krajev cone B. Dne 4. 7. 1946 je časopis *L'Arena di Pola* izšel z naslovom “Ali Italija ali eksodus”, s čimer se je vest o možnosti priključitve Pulja Jugoslaviji hitro razširila med prebivalstvom (Colummi in sodelavci 1980, 208). Dva dni kasneje (6. 7. 1946) so predstavniki italijanskih organizacij v Pulju, s prvim podpisanim CLN, premierja Alcida De Gasperija pozvali, “da italijanska vlada hitro intervenira pri ZVU in zagotovi status quo”. Med tem časom bo lahko CLN organiziral vse potrebno za “pričetek operacije eksodusa prebivalstva iz Pulja, ki ga ustrahujejo grozeče novice o nadaljnjem obstoju” (ACS, 6; ASC–CRI, 1). Omeniti velja tudi prošnjo Lege Nazionale s sedežem v Trstu, ki je od ZVU hotela dobiti informacijo o tem, kako namerava ZVU pomagati pri organizaciji “eksodusa” in predvsem kje bodo našli ustrezno namestitev za begunce. Lokalni odbor Lege Nazionale v Pulju je 9. 7. 1946 svojemu sedežu v Trstu poročal: “Spričo slabe odločitve v Parizu je prebivalstvo sprožilo alarm. To združenje je med prebivalstvom izvedlo anketo in do sedaj se je že 25.000 oseb nanje obrnilo za pomoč pri eksodusu. Vsi trgovci, obrtniki, delavci in kvalificirana delovna sila so se odločili, da zapustijo mesto. [...] Ker bo podoben proces zajel tudi preostale kraje cone B, je treba zagotoviti pogoje za njihovo namestitev” (SI PAK, 1). Lokalni odbor Lega Nazionale v Pulju je torej med prebivalstvom organiziral tudi akcijo zbiranja podpisov za izselitev. Le kak mesec pozneje je podobno zbiranje podpisov izvedel tudi CLN. Pri tem je ugotovil, da se je v primeru dodelitve Pulja Jugoslaviji pripravljenih izseliti 28.058 oseb (PCM, PCM–UZC, 8). Skupno obema akcijama je bilo, da so vodilni člani Lege Nazionale in CLN skušali vplivati na predstavnike sodelujočih držav, ki so na pariški mirovni

4 V okviru tretjega zasedanja (25. 4–12. 7. 1946) je Svet zunanjih ministrov v Parizu med drugim določil pogoje italijanskih reparacij (FRUS, 1970a, 536–538) in potrdil ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja (na 33. zasedanju 3. 7. 1946). Kot osnovo za mirovno konferenco enaindvajsetih držav zmagovalk v Parizu so po obravnavi štirih mejnih predlogov določili francoski predlog poteka meje, ki je predvideval delitev območja Istre na dva dela, in sicer na Cono A in B STO, pri čemer bi večina Istre, vključno s Puljem, pripadla Jugoslaviji (FRUS, 1970a, 751–754).

konferenci odločali o nadaljnji pripadnosti Pulja (in na sploh območja nekdanje Julijske krajine). Izpostavljali so, da bo v primeru dodelitve Pulja Jugoslaviji prišlo do “eksodus” oz. množične izselitve prebivalstva, s čimer so želeli doseči, da bi to mesto pripadlo Italiji (Volk, 2012, 16). Kot ugotavlja Piero Purini, je do množičnega odziva prebivalstva lahko prišlo tudi zaradi spleta psiholoških in socialnih motivov, kjer je bistven vpliv t. i. ‘domino učinka’ oziroma “izselitvenega sindroma” (*sindrome di fuga*). Do tega pojava namreč pride v vsaki skupnosti, kjer pride do migracij prebivalstva (Purini, 2012, 421).

Kot je moč zaključiti na podlagi arhivskih dokumentov, so se različne proitalijanske organizacije močno angažirale tudi pri pridobivanju podpore na strani ZVU v Trstu. Na pozive različnih italijanskih organizacij (najbolj številčne so bile pobude Puljskega odbora CLN; odborov Lege Nazionale iz Pulja in Trsta ter italijanskega rdečega križa) se je 22. 7. 1946 odzval tudi komisar ZVU za Trst, J. C. Smuts. Ta je svoje nadrejene prosil “za nadaljnja navodila v zvezi s pričakovano poplavo ljudi iz Pulja in cone B. Obenem je poudaril, da mora tudi ZVU v zvezi s tem izdelati jasen načrt” (SI PAK, 3, 9–10). Pripravljenost prebivalcev Pulja, da se izselijo, če bi to mesto pripadlo Jugoslaviji, razkriva tudi poročilo glavnega štaba 13. korpusa ZVU polkovniku F. G. A. Parsonsu. “Splošno razširjeno mnenje je, da če bo Pulj pripadel Jugoslaviji, bo velika večina prebivalcev odšla. [...] Odgovornost italijanske vlade je, da poskrbi za svojo nacijo” (SI PAK, 2, 17–18). ZVU je torej odgovornost za pripravo načrta za izselitev prebivalstva preložila na stran italijanskih oblasti. Hkrati je ocenila, “da ni poklicana za moralno sodbo o procesu evakuacije ali za zavlačevanje celotnega procesa, saj bi s tem pustila italijansko prebivalstvo na milost in nemilost prihajajočim Jugoslovanom” (SI PAK, 3, 3).

V začetku julija 1946 so aktivnosti za pripravo organizirane izselitve prebivalstva stekle tudi v vrhu italijanske države. Kljub pritiskom s strani lokalnih organizacij (predvsem puljskega CLN)⁵ so oblasti v Rimu vse do konca decembra leta 1946 skušale zavirati aktivnosti na lokalnem nivoju za pripravo organizirane izselitve prebivalstva iz Pulja. Hkrati so oblasti tudi skrivale aktivnosti v zvezi z organizirano izselitvijo, ki so potekale na državnem nivoju. Svet ministrov namreč ni želel, da bi z objavo načrta oz. s pripravi na organizirano izselitev prebivalstva prejudicirali pripadnosti Pulja Jugoslaviji. Iz tega razloga je vrh italijanske vlade omejil obveščanje lokalnih proitalijanskih organizacij in združenj v Pulju o načrtih za potek organizirane izselitve prebivalstva. To dejstvo dokazujejo predvsem številni pozivi k ukrepanju, ki so jih predstavniki proitalijanskih organizacij v Pulju naslovili na oblasti v Rimu. K temu lahko dodamo tudi stališče ZVU, ki je menila, da je razlog za tako stališče italijanskih oblasti predvsem v tem, “da bo med prebivalstvom večji propagandi učinek o plebiscitarnem odhodu, če počakajo na uradno znano odločitev o poteku meje med Italijo in Jugoslavijo, sprejeto na pariški mirovni konferenci” (SI PAK, 2, 1).

5 “Odbor za pomoč eksodusu” – puljskega CLN je tako že 24. 8. 1946 predvideval ukrepe, potrebne za izselitev prebivalstva iz Pulja. Pri tem se je omenjeni odbor zanašal na pomoč italijanske vlade (priprava transportov za izselitev prebivalstva in njihove lastnine ter namestitvenih centrov za begunce v Italiji), drugih italijanskih organizacij (Lege Nazionale, *Comitato Alta Italia per la Venezia Giulia e Zara*, italijanskega rdečega križa itd.) in ZVU (ASC–CRI, 2, 1–2).

Toda italijanska vlada je kljub zavlačevanju in prikrivanju dejstev sprejela določene ukrepe za pripravo organizirane izselitve prebivalstva. V juliju leta 1946 je namreč na pariški mirovni konferenci že kazalo, da bi lahko Pulj pripadel Jugoslaviji. Zato je na pobudo prefekta Urada za Julijsko krajino Maria Micalija (24. 7. 1946) italijanska vlada 7. 8. 1946 odobrila, "da naj spričo jasnega strahu prebivalstva Pulja, da bo to mesto in celotno območje Istre pripadlo Jugoslaviji, Urad za Julijsko krajino oblikuje poseben odbor za eksodus". Na čelo izvedbe organizirane izselitve prebivalstva je bil postavljen namestnik prefekta Urada za Julijsko krajino, dr. Giuseppe Meneghini.⁶ "Odbor za eksodus" pri Uradu za Julijsko krajino je v prvi vrsti skrbel za koordinacijo aktivnosti vseh vpletenih akterjev, tako na centralnem kot tudi na lokalnem nivoju. Pri slednjem so bili pomembni stalni kontakti s predstavniki CLN v Pulju ter izkušenim odposlancem italijanske vlade v tem mestu. Hkrati je puljski CLN na podlagi sklepov skupščine v Rim poslal komisijo predstavnikov mesta (zaradi začetnih težav sta bila sprva v njej dva, nato pa trije člani), ki je delovala v okviru omenjenega odbora pri Uradu za Julijsko krajino (PCM, PCM-UZC, 6). Kot je v pismu predsedniku vlade De Gasperiju menil prefekt Urada za Julijsko krajino Mario Micali, je vprašanje organizirane izselitve prebivalstva in njihove lastnine iz Pulja "postalo nujen problem italijanske vlade". Predvsem prepoved iznosa nekaterih pomembnih kosov lastnine (še zlasti umetnin, industrijske in tehnične opreme) bi lahko privedla tudi do velikih političnih posledic oz. nestabilnosti v državi (PCM, PCM-UZC, 5, 2). Iz istega razloga "je morala italijanska vlada poskrbeti tudi za primerno namestitvev in zaposlitev uradnikov iz Puljske province, ki so se nameravali izseliti" (ACS, 10). Predstavniki italijanskih državnih organov v Pulju so tako v pismu Svetu ministrov italijanske vlade (26. 7. 1946) izrazili zahtevo, da jim država omogoči "iznos njihove lastnine, novo enakovredno zaposlitev in namestitvev". Posameznim ministrstvom so glede na njihove funkcije poslali seznam oseb in njihovo želeno mesto preselitve (ACS, 7). Svet ministrov se je zavedal pomembnosti izselitve uradnikov v službi države. Tako se je že vse od začetka avgusta 1946 aktivneje pripravljala tudi načrt njihove organizirane izselitve. Slednjo je vlada v Rimu nameravala izvesti v "zadnjem trenutku, da bi ti lahko do konca branili interese Italije v Pulju (in v Istri nasploh)" (ACS 8; ACS 9).

Med prebivalstvom Pulja je 18. 8. 1946 odmevala tudi detonacija v skladiščih eksploziva (torpedov, granat, min) v delu puljske luke, imenovanem Vergarola (na jugozahodnem delu puljskega zaliva). Do eksplozije je prišlo na divji mestni plaži, pri čemer je bilo ubitih 63 ljudi, več ljudi pa je bilo ranjenih. Kot ugotavlja Dukovski, je komisija strokovnjakov za eksplozivna sredstva ZVU, ki so jo sestavljali mornariški oficirji (ameriški in italijanski), v preiskavi okoliščin eksplozije ugotovila, da do nje ni moglo priti zaradi samoaktivacije. Preiskovalna komisija je namreč ugotovila, da so vsa v Vergaroli eksplodirana sredstva za detonacijo nujno potrebovala vžigno sredstvo. Kljub temu je izjavi za javnost ZVU sporočila, da je do tega dogodka prišlo zaradi samoaktivacije. Dukovski ne izključuje možnosti,

6 Prefekt Urada za Julijsko krajino Mario Micali je 23. 12. 1946 Svetu ministrov italijanske vlade poročal, da je s strani Ministrstva za finance dobil potrditev o razpoložljivosti 200 milijonov lir za izvedbo in blaženje posledic "eksodusa" iz Pulja. Od te vsote bo sama izvedba "eksodusa" stala 40 milijonov lir (PCM, PCM-UZC, 7).

da je do eksplozije dejansko prišlo zaradi diverzantske akcije s strani katere izmed struj v mestu. Pri tem je mnenja, da bi jugoslovanski strani taka akcija prej škodila kot koristila pred mednarodno javnostjo. Italijanska stran si je po drugi strani prizadevala, da bi ustvarila sliko o krutosti in nasilju Titovega režima⁷ do prebivalcev mesta. Na ta način so namreč želeli vplivati na odločitev, da bi velike sile Pulj dodelile Italiji (Dukovski, 2011b, 102–105; Dukovski, 2011a, 414–432; prim. Pupo, 2005, 135–141; Dato, 2014). Omeniti je še treba, da se v zgodovinoisju eksplozija v Vergaroli večkrat omenja kot dokaz jugoslovanskega nasilja nad prebivalci mesta ter kot povod za izselitev prebivalstva iz Pulja. V zvezi s slednjim lahko dodamo, da po mnenju vodje oddelka za tisk in propagando CLN, prof. Francesca Bassija, v pismu kabinetu Urada za Julijsko krajino (18. 9. 1946) italijanski delegati v Parizu niso dovolj naglašali "kalvarije, v kateri se je znašlo prebivalstvo Istre. Delegati so premalo izpostavili številne nepravilnosti na strani jugoslovanskih oblasti: aretacije, deportacije, uboje, kraje, kršenje mednarodnih zakonov, raznarodovanje in nepravilnosti v upravi". To dejstvo je po njegovem mnenju imelo močan vpliv na razplet pogajanj o določitvi meje med Italijo in Jugoslavijo (PCM, PCM–UZC, 2).

Med sklepi pariške mirovne konference (29. 6.–15. 10. 1946) je bil tudi osnutek mirovne pogodbe z Italijo, ki je med drugim obravnaval potek meje med Italijo in Jugoslavijo. Te sklepe je nato potrdil in nadgradil še Svet zunanjih ministrov ("velikih treh" in Francije), ki je zasedal v New Yorku (4. 11.–12. 12. 1946). Ob koncu omenjenega srečanja je postalo tudi jasno, da bo mirovna pogodba med Italijo in Jugoslavijo (skupaj s preostalimi štirimi) podpisana 10. 2. 1947 v Parizu (Pirjevec, 1998, 7–13).

Neuradne vesti dodelitvi Pulja Jugoslaviji na pariški mirovni konferenci je razširila tudi *L'Arena di Pola* (12. 12. 1946), kar je med prebivalstvom povzročilo paniko in strah. O slednjem poroča tudi zabeležka Antonia De Bertija.⁸ "Kot je bilo predhodno opazno na različnih območjih Evrope in na podlagi novic, ki jih razglašajo jugoslovanski agitatorji, bo po uveljavitvi mirovne pogodbe oz. po prihodu jugoslovanskih oblasti v Pulj prišlo do nepredušnega zaprtja cone B in onemogočenega odhoda prebivalstva. Eksodus prebivalstva iz Pulja je zato nujno potreben, saj bi sicer italijansko prebivalstvo ostalo ujeto v coni B."⁹ O paniki in strahu med prebivalstvom poroča tudi poročilo "o poteku in organizaciji eksodusa iz Pulja", Urada za meje Sveta ministrov italijanske vlade. "Ko so se po mestu pričele širiti neuradne vesti o dodelitvi Pulja Jugoslaviji, se je iz mesta, za razliko od revnejšega, že pričel izseljevati premožnejši sloj prebivalstva. Z ustanovitvijo

7 Mestni NOO Pulj in projugoslovanske sile nasploh so bile v tem času brez kakršne koli administrativne vloge v mestu. Podporo prebivalstva so skušale pridobiti predvsem preko sindikatov delavcev in odborov Slovansko-italijanske antifašistične unije (SIAU), ki je izvajala politični program Komunistične partije Hrvaške (KPH) (Dukovski, 2011a, 217–218; Dukovski 2011b, 80, 88).

8 Antonio De Berti je bil ustanovitelj Julijskega odbora s sedežem v Rimu (*Comitato Giuliano di Roma*), ki je že od leta 1945 koordiniral skrb za begunce, ki so izvirali iz Julijske krajine in Dalmacije, in Italijane, ki so se vračali iz nemških, ameriških in angleških taborišč. Poleg tega je bil viden član puljskega CLN in med glavnimi podporniki ponovnega izhajanja časopisa *L'Arena di Pola*. V času konference zunanjih ministrov v Londonu (septembra 1945) in priprav na mirovno konferenco v Parizu (maja–septembra 1946) je bil eden glavnih političnih svetovalcev premierja Alcida De Gasperija (Ferrari, 1980, 200–204; Dukovski, 2008, 149).

9 Rob dokumenta je odtrgan in zato na njem ni datuma. Sodeč po razvrstitvi oz. klasifikaciji dokumenta in tudi glede na njegovo vsebino je ta zelo verjetno nastal v decembru leta 1946 (PCM, PCM–UZC, 4).

posebnega Odbora za pomoč eksodusu v Pulju je CLN skušal pomiriti napeto razpoloženje, še zlasti med revnejšim slojem prebivalstva.” Ta del prebivalstva si namreč, zaradi slabega ekonomskega položaja, ni mogel sam financirati izselitve in iznosa imetja iz mesta. Hkrati je živel v paniki in strahu zaradi naslednjih razlogov: “nedorečenosti meje in dvoma o nadaljnji usodi mesta; strahu – da se ne bodo mogli izseliti iz mesta ter da bodo ostali ločeni od domovine; bolečine – ker so slutili, da bodo morali zapustiti mesto in dragocene stvari”. Revnejši sloj prebivalstva je obenem vse bolj začel razumeti “10. februar oz. dan podpisa mirovne pogodbe, kot zadnji dan, do katerega še lahko ostanejo v Pulju”. Prebivalstvo je istočasno apeliralo na “Odbor za pomoč eksodusu” CLN iz Pulja, da pritisne na predstavnike italijanske vlade v Rimu, da slednja “izpolni svojo dolžnost in uresniči proces eksodusa” (PCM, PCM–UZZ, 13, 4–5). “Odbor za pomoč eksodusu” CLN iz Pulja je že 23. 12. 1946¹⁰ in še pred odobritvijo s strani Sveta ministrov italijanske vlade začel s predvidenimi aktivnostmi za organizirano izselitev prebivalstva. Da je temu tako, priča poročilo prefekta Urada za Julijsko krajino, Maria Micalija, Svetu ministrov italijanske vlade. V njem med drugim pravi, da je spričo pričetka aktivnosti za izseljevanje prebivalstva “jugoslovanska vlada preklicala veljavnost osebnih izkaznic vseh oseb, ki so prebivale na območju cone B, katerih družine ali starši so bili iz krajev v coni A. Na ta način so številne družine ostale ločene in tako mnogi niso mogli zapustiti Pulja, saj niso želeli pustiti svojih sorodnikov v jugoslovanskih rokah” (PCM, PCM–UZZ, 9, 3). Z administrativnimi ovirami so torej odhod prebivalstva skušale preprečiti tudi jugoslovanske oblasti. Predstavniki italijanskih organizacij v Pulju so 24. 12. 1946 na predsednika italijanske vlade, Alcida De Gasperija, poslali poziv za “konkretno, zadostno in pravočasno pomoč z njegove strani ter od organov vlade. Izvedba eksodusa prebivalstva iz Pulja je namreč neodložljiva. Na ta način bo italijanska država pokazala solidarnost z italijanskimi državljani, kot so jo že bili deležni Istrani. [...] Izselitev prebivalstva je nujna, saj se bo slednje le na ta način lahko izognilo represalijam, nasilju in raznarodovalni dejavnosti Slovanov” (PCM, PCM–UZZ, 8). Predstavniki lokalnih organizacij so v pismu italijanskemu premierju, spričo preteče “jugoslovanske nevarnosti”, zaprosili za izvedbo organizirane izselitve prebivalstva. Ta poziv hkrati dokazuje, da niso bili obveščeni o podrobnostih načrta italijanske vlade. Spričo dejavnosti za “obrambo italijanstva” je bila ob koncu decembra leta 1946 prepričanost o nujnosti izselitve med prebivalstvom na takem nivoju, da je bilo kritično situacijo težko nadzorovati. Italijanska vlada si je kljub temu sprva prizadevala zavreti nemir med prebivalstvom in predvsem upočasniti aktivnosti lokalnega “Odbora za pomoč eksodusu” iz Pulja.

Na podlagi arhivskih dokumentov lahko zaključimo, da gre razlog za tako stališče italijanske vlade iskati predvsem v dejstvu, da je slednja zunanjemu ministrstvu hotela kupiti čim več časa za pogajanja z ZVU. Glavna tema pregovorov je bila, poleg že omenjenega položaja in odgovornosti za izselitev italijanskih uradnikov, tudi datum¹¹ umika

10 Istega dne je prefekt Urada za Julijsko krajino Mario Micali Svetu ministrov italijanske vlade poročal, “da je v teku prenos 2.150.000 lir, ki bodo na razpolago CLN, Legi Nazionale, delavski zbornici (*Camera del Lavoro*) in drugim italijanskim organizacijam v boju za “obrambo italijanstva” (PCM, PCM–UZZ, 7).

11 V času drugega zasedanja Sveta zunanjih ministrov v Parizu je na 23. seji 20. 6. 1946, Sovjetski zunanji mi-

anglo-ameriških enot iz Pulja. Hkrati je italijanska vlada za prebivalce Pulja pri ZVU iz "motivov pravičnosti" skušala doseči, da bi po podpisu mirovne pogodbe imeli na voljo dovolj časa za izselitev ter predvsem za iznos lastnine. Italijanska vlada je še zlasti izpostavljala pomen iznosa industrijske opreme in različnih dragocenosti – predvsem umetnin in različnih kosov pohištva. Po načrtih italijanske vlade bi morala biti iznos opreme in izselitev prebivalstva zaključena pred umikom anglo-ameriških enot iz območja Istre oz. pred izročitvijo Pulja v upravo jugoslovanskim oblastem. Italijansko zunanje ministrstvo je obenem v mesecu decembru leta 1946, z namenom rednega obveščanja o "aktualnem položaju Italijanov v Pulju", okrepilo pogovore z ambasado Velike Britanije v Rimu in Ministrstvom za zunanje zadeve ZDA v Washingtonu. Kot je poročal eden od sekretarjev na Ministrstvu za zunanje zadeve, je bila italijanska vlada "zelo zaposlena z vprašanjem Pulja in ga zaradi političnih posledic ni mogla utišati". Obenem je predvidevala, da se bodo v času podpisa mirovne pogodbe razmere v mestu še dodatno zaostrele, zato si je pri vpletenih državah (še zlasti Veliki Britaniji in ZDA) skušala pridobiti kakršno koli obliko pomoči pri izvedbi organizirane izselitve prebivalstva (ACS, 1; PCM, PCM-UZC, 10). V zvezi z aktivnostmi ministrstva za zunanje zadeve lahko omenimo tudi telegram ministra Pietra Nenija, naslovljen na CLN v Pulju, 2. 1. 1947. V njem je med drugim naglasil, da si bo v pogajanjih z jugoslovansko stranjo "še naprej prizadeval za določitev meje po etničnem principu. Toda posledica krivične vojne in davek za krivice in zločine fašizma bo tudi ta, da bo prišlo do uveljavitve meje, zaradi katere bo žrtvovano italijansko prebivalstvo zahodne Istre (od Novigrada do Pulja). Ministrstvo za zunanje zadeve se zaveda vseh problemov, do katerih lahko pride v Pulju in v Istri po uveljavitvi mirovne pogodbe. Iz tega razloga so na zunanjem ministrstvu že stekla pospešena pogajanja z jugoslovansko stranjo za podpis direktnega sporazuma o zaščiti manjšin" (ACS, 3; ACS, 4).

Položaj med prebivalstvom v Pulju se je še dodatno poslabšal v začetku januarja leta 1947, ko so izbruhnili številni nemiri. O njih je poročal tudi namestnik vrhovnega poveljnika ZVU L. C. Jaynes. Ta je v pismu admiralu Ellery W. Stonu ocenil, da je bil glavni cilj povzročanja nemirov, da bi prišlo do intervencije zavezniških enot in internacionalizacije Pulja. Razloge za alarmantno stanje med prebivalstvom v Pulju gre iskati tudi "v slabi informiranosti v zvezi z potekom načrtovane evakuacije prebivalstva. Morala italijanskega prebivalstva je bila tako nizka, da je obstajala velika verjetnost izbruha splošne panike" (ACS, 18). V pismu ZVU, 10. 1. 1947, sta predsednik "Odbora Istrskih beguncev" prof. Gino Palutan in predsednik tržaškega območja (cone A) Edmondo Puecher izpostavila, da so k napetemu in paničnemu stanju med prebivalstvom pripomogle tudi različne informacije in dezinformacije v zvezi z datumom podpisa in s posledicami mirovne pogodbe. Med prebivalstvom je obenem prevladovalo mnenje, da se bodo trenutno v mestu prisotne enote ZVU umaknile v kratkem in jih ne bodo nadomestili (ACS, 17). Zgoraj navedeni razlogi so "med prebivalstvom, zainteresiranim za izselitev, ter med predstavniki

nister predlagal, da bi se zavezniške enote iz Italije umaknile v 90 dneh od podpisa mirovne pogodbe. Britanska in Ameriška delegacija se s tem nista strinjali v celoti, saj sta hoteli na italijanskem območju zadržati manjše število enot za vzdrževanje komunikacijskih poti, vse dokler ne pride do umika Zavezniških sil iz Avstrije (FRUS, 1970, 551–554).

italijanskih organizacij v Pulju povzročili vznik patriotskih čustev” (ACS, 2, 1). Pogosto so bile (dez)informacije, ki so razburjale prebivalstvo, povezave z datumom umika ZVU iz Pulja. Kljub temu tako konec decembra leta 1946 kot tudi v začetku januarja leta 1947 uradni datum umika ZVU iz Pulja še ni bil določen. Kot je poročal italijanski veleposlanik v Washingtonu Tarchini, mu je sekretar na ministrstvu za zunanje zadeve ZDA neformalno zagotovil, da bo prenos pristojnosti nad mestom Pulj izvršen šele potem, ko bo mirovna pogodba ratificirana tudi s strani štirih velikih sil (približno pol leta). Manjši umik zavezniških enot na način, da ne bo vznemiril javnosti, bo sicer potekal že pred uradnim podpisom mirovne pogodbe, medtem ko se bo preostanek enot umaknil šele po ratifikaciji mirovne pogodbe (PCM, PCM–UZC, 10, 2; ACS, 1).

Poročilo prefekta Urada za Julijsko krajino Maria Micalija navaja, da so italijanske oblasti skušale pomiriti kaotično stanje med prebivalstvom Pulja s tem, da so iz Rima v Pulj poslale posebnega vladnega odposlanca (4. 1. 1947). To nalogo so zaupale inženirju Gianniju Bartoliju, sicer tudi sekretarju Krščanske demokracije za Trst in Istro. Ta je skušal prebivalstvo pomiriti z razširitvijo izjav predsednika italijanske vlade De Gasperija in začasnega vrhovnega poveljnika Zavezniške komisije za Italijo, admirala Elleryja Wheelerja Stona. Slednji naj bi med drugim zagotovil: “da bodo zavezniške oblasti v Pulju ostale toliko časa, kolikor bo potrebno za ohranjanje javne varnosti” (PCM, PCM–UZC, 11). Vendar omenjeno akcijo Giannija Bartolija lahko označimo zgolj za propagandno dejanje (ACS, 14, 1–2). Začasni vrhovni poveljnik Zavezniške komisije za Italijo admiral Ellery W. Stone je namreč v tajnem pismu (23. 1. 1947) italijanskemu predsedniku vlade De Gasperiju poudaril, da “odločitev o umiku anglo-ameriških enot iz Morganove linije oz. iz cone A vključno s Puljem presega njegove pristojnosti. Ta odločitev je bila namreč v rokah Poveljništva zavezniške vojske (*Combined Chiefs of Staff* – CCS) v Washingtonu. Sam pa bo lahko nadaljnje odločitve sprejemal šele na podlagi prejetih inštrukcij” (ACS, 15). Začasni vrhovni poveljnik Zavezniške komisije za Italijo admiral Stone je v pismu predsedniku italijanske vlade De Gasperiju, 20. 1. 1947, ocenil, da bi lahko “samo s čim hitrejšim in popolnim načinom informiranosti glede načrtov italijanske vlade za evakuacijo prebivalcev Pulja vsaj deloma ublažili strah in obup prebivalcev v mestu” (ACS, 13, 1).

Pismo podsekretarja pri Svetu ministrov Paola Cappe admiralu Stonu 17. 1. 1947 razkriva, da je italijanska vlada z namenom pomiritve razmer med prebivalstvom in da bi zagotovila varnost v času “operacije transferja” znova poslala svoje predstavnike v Pulj. Trije italijanski uradniki so bili v ta namen poslani v Pulj in v Trst. Namestnik prefekta dr. Giuseppe Meneghini, svetovalec prefekta Urada za Julijsko krajino dr. Teofilija in polkovnik Mazzocchi z ministrstva za obrambo so najprej skupaj odšli v Pulj. Namestnik prefekta dr. Giuseppe Meneghini se je nato vrnil v Trst, da bi lahko lažje koordiniral aktivnosti pri ZVU v času organizirane izselitve prebivalstva (ACS, 12). Obisk italijanskih uradnikov je po mnenju ZVU vsaj deloma prispeval k začasni pomiritvi kritične situacije med prebivalstvom. “Toda še bolj nujna bi bila objava uradnega stališča italijanske vlade glede načrtov in namer v zvezi z evakuacijo mesta.” Za italijansko vlado je bilo pomembno zagotovilo admirala Stona, da bo ZVU zaposlila “500¹² italijanskih uradnikov,

12 V pismu z dne 20. 1. 1947 admiral Stone navaja, da je ZVU pripravljena poskrbeti za 750 italijanskih

ki sodelujejo pri izvedbi organizirane izselitve. Hkrati bo ZVU poskrbela za evakuacijo teh uradnikov, njihovih družin ter lastnine po zaključku omenjene operacije. Za izselitev preostalih uradnikov in njihove lastnine iz mesta mora poskrbeti italijanska vlada". Admiral Stone je v pismu italijanskemu premierju De Gasperiju še izpostavil, da "v kolikor bo italijanska vlada do zadnjega čakala z dogovori za njihovo izselitev iz Pulja, lahko v mestu pride do zmede in nevarne situacije" (ACS, 13, 1–2).

Prebivalstvo Pulja je bilo torej v začetku januarja 1946 postavljeno pred dejstvo, da bo prišlo do spremembe meje in bo Pulj pripadel Jugoslaviji. V zvezi z umikom anglo-ameriških enot iz mesta in potekom organizirane izselitve je krožilo veliko različnih informacij. Italijanska vlada namreč prebivalstvu še vedno ni javno predstavila poteka organizirane izselitve. Glavnega razloga za to ne gre iskati zgolj v taktiki zavlačevanja in prikrivanja informacij na strani italijanske vlade, ampak tudi v sami časovni stiski. Načrt za organizirano izselitev prebivalstva iz Pulja je ministrstvu za notranje zadeve, ob sodelovanju z zunanjim in obrambnim ministrstvom ter ob potrditvi Sveta ministrov, uspelo pripraviti 8. 1. 1947. A velja izpostaviti, da datum pričetka izselitve oseb še ni bil določen. To dejstvo je izpostavil tudi podsekretar Sveta ministrov Paolo Cappa v pismu admiralu Stonu 15. 1. 1947. V njem med drugim piše, da je italijanska vlada pripravila načrt organizirane izselitve, ki bo potekala v dveh fazah: 1. Izselitev lastnine s pričetkom 27. 1. 1947. Z enim ladijskim transportom bo mogoče naenkrat prepeljati okoli 60.000 ton blaga. Dnevno bo izvedenih 5–6 transportov. 2. Izselitev oseb – datum pričetka še ni določen (ACS, 11).

Resolucija predstavnikov CLN, dr. Reinalda Fragiacomu, prof. Francesca Bassija in Giovannija Giuricina, ki so jo 26. 1. 1947 poslali italijanski vladi, nam še dodatno predstavlja položaj prebivalstva v mestu. Predstavniki CLN so najprej izpostavili težko življenjsko preizkušnjo, v kateri so se spričo "jugoslovanske okupacije Istre znašli prebivalci Pulja. V nemilost postavljeni Istrani se ne morejo sklicevati na mednarodne zakone ali na človekove pravice. Ta množica čistih Italijanov je prisiljena v to, da zapusti svojo zemljo, tudi zaradi ljubezni do domovine in svobode. Pri tem bodo pozabljeni in obubožani, saj bodo vse potrošili za prekoračenje demarkacijske črte" (PCM, PCM-UZC, 3, 1–2). Z resolucijo so predstavniki CLN hoteli izpostaviti tudi velik pomen zadostne oskrbe beguncev iz Pulja. Še zlasti zato, ker je šlo v precejšnji meri za revnejši, delavski in nižji srednji sloj prebivalstva (manjši obrtniki in trgovci, katerih oprema je bila povezana z njihovim poklicem) (SI PAK KP, 3, 1–2; 4; ASC-CRI, 2).

Sam proces organizirane izselitve prebivalcev iz Pulja se je torej pričel z iznosom lastnine prebivalcev 27. 1. 1947. Podrobnejša priprava načrtov in sam potek organizirane izselitve presega omejitve pričujočega članka. Lahko omenimo, da so bila pri pripravi načrta vpletena različna italijanska ministrstva, lokalne organizacije v Pulju in ZVU. Italijanska vlada je vseskozi vodila celoten proces, pri tem pa je zadolžila ministrstvo za obrambo za organizacijo in izvedbo transportov oseb in blaga, ki so potekali tako preko morja kot tudi železnice (PCM, PCM-UZC, 12). "Lokalni odbor za eksodus" v Pulju je skrbel za pripravo seznamov oseb in lastnine, potrebnih za izselitev. Preostale lokalne proitalijanske

uradnikov. Iz poročila brigadirja M. Carra državnemu podtajniku pri Svetu ministrov dr. Paoliju Cappiju pa je navedeno število 500 italijanskih uradnikov (ACS, 16).

organizacije in združenja so skrbeli predvsem za zbiranje različnih oblik pomoči za prebivalstvo, ki se je nameravalo izseliti (zbiranje oblačil in obutve, finančnih sredstev, pomoč pri zagotavljanju prevozov in namestitve za begunce itd.). ZVU je imela nalogo zagotoviti varnost v mestu in na morju. Hkrati je ZVU omejila poročanje v javnih občilih o dejstvih evakuacije (potrebna odobritev s strani glavnega štaba obveščevalne službe ZVU – *General Staff Intelligence*). V manjši meri je ZVU pomagala tudi pri izseljevanju oseb in lastnine po kopnem (železnica) in morju (SI PAK, 4). Urad za meje Ministrskega sveta italijanske vlade je 14. 4. 1947 v poročilu “eksodusa iz Pulja” ocenil, da je po zaključku organizirane izselitve prebivalstva 20. 3. 1947 Pulj postal “mrtvo mesto”. To mesto je tudi “resen opomin za vse, ki trgujejo s kraji in njihovimi ljudmi brez upoštevanja zgodovinskih in duhovnih vezi italijanskega prebivalstva” (PCM, PCM-UZC, 13, 1).

SKLEP

V italijanskih arhivskih dokumentih se za opisovanje izseljevanja prebivalstva iz Pulja po večini uporablja izrazi *eksodus*, medtem ko lahko v dokumentih ZVU zasledimo predvsem izraza *evakuacija* in *organiziran transfer* prebivalstva. Menim, da je ustrežnejši izraz organizirana izselitev prebivalstva, saj so italijanske oblasti vnaprej pripravile načrt izselitve prebivalstva iz Pulja, ki je bilo izvedeno v času od januarja do marca 1947. Obravnavano izseljevanje prebivalstva je hkrati potrebno umestiti v širši evropski kontekst migracij prebivalstva po koncu druge svetovne vojne.

Na razpoloženje med prebivalstvom Pulja so poleg nejasnega poteka meje med Italijo in Jugoslavijo ter s tem povezane nejasne prihodnosti prebivalstva nekdanje Julijske krajine vplivali tudi nekateri drugi dejavniki. Tako se kaže tudi vpliv različnih (dez)informacij v zvezi s podpisom in posledicami mirovne pogodbe, prav tako pa tudi glede datuma umika anglo-ameriških enot iz Pulja, pomena izselitve italijanskih uradnikov in pomanjkanja pretoka informacij na lokalni nivo glede pričetka in načina organizirane izselitve prebivalstva s strani italijanske vlade. Priporočljivo bi bilo raziskati obsežno dejavnost za “obrambo italijanstva” tudi v preostalih delih Istre in vpliv te dejavnosti na prebivalstvo. Urad za Julijsko krajino (oz. od 1. 11. 1947 Urad za obmejna območja) je namreč aktivnosti za “obrambo italijanstva” izvajal tudi v preostalih območjih nekdanje Julijske krajine. Pri tem je pri analizi treba upoštevati tudi geografske in časovne specifične posameznega raziskovanega območja.

ORGANIZED POPULATION TRANSFER FROM POLA: DEMARCATION ISSUES AND “DEFENCE OF ITALIANISM”

Miha KOSMAČ

University of Primorska, Science and research centre

Garibaldijeva 1, 6000 Koper

e-mail: miha.kosmač@zrs.upr.si

SUMMARY

On the 6th of January 1946 the Julian March Office was established at the initiative of the ministry of internal affairs and the approval of the Italian government's Council of Ministers. Italian authorities in Rome have until the end of December 1946, therefore also during the Treaty of Peace with Italy negotiations, tried to hide their activities for the preparation of organized emigrations of population from Pula. The Italian government's Council of Ministers believed that by publishing the plan and their activities for the organized population emigration, they could define in advance that Pula belongs to Yugoslavia. Concurrently, on the 7th of August the Cabinet of the Ministry of Internal affairs 1946 began preparing a plan for the organized population emigration from the Pula enclave. On this date the Julian March Office established a special exodus committee lead by the Julian march Office's prefect's deputy, Giuseppe Meneghini. During plan preparations the Italian government dealt with many issues that had a strong impact on Pula's population, e.g.: border ambiguity and the issue of belonging to Pula, the date and manner of the Anglo-American's withdrawal from Pula, the process of emigrating people and their belongings, issues of Italian officials – especially finding accommodation and jobs for them in Italy. The atmosphere among Pula's habitants was affected also by information, and most of all misinformation, about the signing of the Treaty of Peace and its consequences. On the local level there was also not enough information given by the Italian government about the start and course of the organized emigration.

Key words: demarcation, “defence of italianism”, organized transfer, Julian March Office, Pula, Allied Military Government, Paris Peace Conference, National Liberation Committee – CLN

VIRI IN LITERATURA

Arhiv Svet ministrov italijanske vlade, Urad za obmejna območja (*Ufficio del Segretario Generale. Servizio per la conservazione, l'informatizzazione e la ricerca della documentazione della Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM), Ufficio per le Zone di Confine*).

PCM, PCM-UZC, 1 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). Fondo (F.) Pola e Venezia Giulia, busta (b.) 1 – vol. I (numero di busta: 28/5), fasciola (f.) 4.12 Ministero dell'Interno, Pola: Situazione politica nella provincia, documento (d.) Il Vice Prefetto Ispettore Prefettura di Pola dott. Michele Palumpo, 30.7.1945.

PCM, PCM-UZC, 2 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Trieste, b. 69 (22/4), f. 4.3.351 Trieste, Comitato di Liberazione Nazionale dell'Istria, (mappa) m. 4.3.351 Insediamento della Consulta Intercomunale del CLN dell'Istria, d. Bollettini notizie, CLN dell'Istria Sezione Stampa e Propaganda, 18.9.1946.

PCM, PCM-UZC, 3 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Trieste, b. 69 (22/4), f. 4.3.351 Trieste, Comitato di Liberazione Nazionale dell'Istria, m. 4.3.351 Insediamento della Consulta Intercomunale del CLN dell'Istria, d. Mozione, CLN dell'Istria, 26.1.1947.

PCM, PCM-UZC, 4 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Trieste, b. 69 (22/4), f. 4.3.351T Trieste, Comitato di Liberazione Nazionale dell'Istria, d. Appunto dell'On. De Berti. Organizzazione dell'esodo degli italiani della Zona B.

PCM, PCM-UZC, 5 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A1 Direttive del Presidente del Consiglio dei Ministri. Relazioni sulle operazioni dell'Esodo da Pola, sotto fascicola (sf.) Esodo da Pola. Direttive del Presidente del Consiglio, d. Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia. Situazione di Pola. Roma, 24.7.1946.

PCM, PCM-UZC, 6 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A1 Direttive del Presidente del Consiglio dei Ministri. Relazioni sulle operazioni dell'Esodo da Pola, sf. Esodo da Pola. Direttive del Presidente del Consiglio, d. Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia. Esodo dell'Istria. Roma, 10.8.1946.

PCM, PCM-UZC, 7 – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Appunto per il Presidente del Consiglio, Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia, Mario Micali. Roma, 23.12.1946.

- PCM, PCM-UZC, 8** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Esodo città di Pola, CLN Pola, 24.12.1946.
- PCM, PCM-UZC, 9** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (št. b. 49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Esodo di Pola, Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia, Mario Micali. Roma, 27.12.1946.
- PCM, PCM-UZC, 10** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Popolazione Italiana di Pola, Ministero degli Affari Esteri al Presidenza del Consiglio dei Ministri. Roma, 31.12.1946.
- PCM, PCM-UZC, 11** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A2 Direttive del Ministero degli Affari Esteri circa momento opportuno per l'esodo, d. Abbandono di Pola da parte delle truppe alleate, Ministero dell'Interno – Gabinetto, Ufficio per la Venezia Giulia, Mario Micali. Roma, 4.1.1947
- PCM, PCM-UZC, 12** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A1 Direttive del Presidente del Consiglio dei Ministri. Relazioni sulle operazioni dell'esodo da Pola, sf. Esodo da Pola. Direttive del Presidente del Consiglio, d. Relazione sintetica circa l'attività svolta per l'esodo dei profughi giuliani. Pola, 20.3.1947.
- PCM, PCM-UZC, 13** – Ufficio del Segretario Generale, Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). Sezione II: Ufficio per le Zone di Confine (UZC). F. Profughi, b. 12 – vol. I (49/1), f. 5.37/A1 Direttive del Presidente del Consiglio dei Ministri. Relazioni sulle operazioni dell'Esodo da Pola, d. Esodo di Pola. Presidenza Consiglio Ministri, Ufficio Confini (Roma), 14.4.1947.

Osrednji državni arhiv v Rimu (*Archivio Centrale dello Stato, Roma*)

- ACS, 1** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi di Personalità della politica e della pubblica amministrazione (1715–2006). Sotto fondo (Sf.) Nenni, Pietro (9.2.1891–1.1.1980). Serie Governo, b. 107, f. 2355, m. Evacuazione Pola e Istria 1946 (Esteri), d. Don Guido Colonna – Apunto per il Presidente del Consiglio dott. Alcide De Gasperi. Evacuazione di Pola da parte delle truppe Alleate. Roma, 28.12.1946.
- ACS, 2** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi di Personalità della politica e della pubblica amministrazione (1715–2006). Sf. Nenni, Pietro (9.2.1891–1.1.1980). Serie Governo, b. 107, f. 2355, m. Evacuazione Pola e Istria 1946 (Esteri), d. Apunto per il Ministro. Roma, 28.12.1946.
- ACS, 3** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi di Personalità della politica e della pubblica amministrazione (1715–2006). Sf. Nenni, Pietro (9.2.1891–1.1.1980).

- Serie Governo, b. 107, f. 2355, m. Evacuazione Pola e Istria 1946 (Esteri), d. Telegramma n. 21603 CLN Pola, Presidente Turno per Ministro Nenni, 28.12.1946.
- ACS, 4** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi di Personalità della politica e della pubblica amministrazione (1715–2006). Sf. Nenni, Pietro (9.2.1891–1.1.1980). Serie Governo, b. 107, f. 2355, m. Evacuazione Pola e Istria 1946 (Esteri), d. Ministero degli Affari Esteri, Nenni al CLN Pola, 2.1.1947.
- ACS, 5** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/21 Ufficio per l'Italianità della Venezia Giulia, d. Il Ministro per l'Interno al Presidente del Consiglio dei Ministri dott. Alcide De Gasperi, 7.4.1946.
- ACS, 6** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d. Telegramma n. 22048, CLN et Camera Confederale Pola, On. De Gasperi Presidente Consiglio Ministri Roma. Pola, 6.7.1946.
- ACS, 7** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d. Capi di Uffici statali di Pola alla Presidenza del Consiglio dei Ministri – Gabinetto. Pola, 26.7.1946.
- ACS, 8** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM), PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d. Esodo popolazione di Pola. Sistemazione dipendenti statali. Pola, 2.8.1946.
- ACS, 9** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d. Ministero dell'Interno – Gabinetto alla Presidenza del Consiglio dei Ministri – Gabinetto. Roma, 8.8.1946.
- ACS, 10** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3722, f. 1.6.1 (dal n. 25049 – sf.2 al 25049 – sf. 39–III) Venezia Giulia – Appartenenza all'Italia, m. 25049/32 Venezia Giulia – Dipendenti Statali Provenienti da Territori Italiani soggetti al Governo Jugoslavo. Trattamento economico, d.

Personale della Prefettura di Pola, Ministero dell'Interno al Presidenza del Consiglio dei Ministri, 21.8.1946.

- ACS, 11** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.1 Corrispondenza con la Commissione Alleata relativa allo Esodo da Pola, d. Il Sottosegretario Paolo Cappa all'Ammiraglio Ellery W. Stone. Roma, 15.1.1947.
- ACS, 12** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.1 Corrispondenza con la Commissione Alleata relativa allo Esodo da Pola, d. Il Sottosegretario Paolo Cappa all'Ammiraglio Ellery W. Stone. Roma, 17.1.1947.
- ACS, 13** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.1 Corrispondenza con la Commissione Alleata relativa allo Esodo da Pola, d. Ellery W. Stone to dott. Alcide De Gasperi. Secret, 20.1.1947.
- ACS, 14** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM), PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.3 Stampa, d. Presidenza del Consiglio dei Ministri, Ufficio stampa (N. 43), Notizia apparsa nel giornale "Il Tempo", 22.1.1947.
- ACS, 15** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.9 Materiali vari per i profughi, d. Ellery W. Stone (Chief Commissioner) to dott. Alcide De Gasperi. Secret, 23.1.1947.
- ACS, 16** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Archivi degli organi di Governo e Amministrativi dello Stato. Sf. Presidenza del Consiglio dei Ministri (PCM). PCM 1948–1950, b. 3723, f. 1.6.1 (dal . n. 25049 – sf. 40) Assistenza ai profughi Giuliani e Dalmati – Esodo da Pola, m. 40.1 Corrispondenza con la Commissione Alleata relativa allo Esodo da Pola, d. Brigadier M. Carr, Chief of Branch (Liaison and Civil Affairs Branch) to dott. Paolo Cappa. Rome, 5.3.1947.
- ACS, 17** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Nuclei documentali in copia. Originali conservati negli Stati Uniti (1910– 1947). Sf. ACC – Allied Control Commission Italy 1943–1947, bobina (b.): 1663B, Numero scaffale (n. s.): 339 Vol. II Evacuation of Pula (11304/137/65A), d. Evacuation of Pula, 10.1.1947.
- ACS, 18** – Archivio Centrale dello Stato (ACS). F. Nuclei documentali in copia. Originali conservati negli Stati Uniti (1910– 1947). Sf. ACC – Allied Control Commission Italy 1943–1947, b.: 1663B, n. s.: 339 Vol. II Evacuation of Pula (11304/137/65A), d. Evacuation of Pula, 18.1.1947.

Centralni arhiv italijanskega Rdečega križa v Rimu (*Archivio Storico centrale della Croce Rossa Italiana*)

ASC–CRI, 1 – Archivio Storico centrale della Croce Rossa Italiana (ASC–CRI), b. C. R. I. Comitato Centrale Roma, f. Bollettino C. R. I. anni 1940–1947, d. Bollettino mensile della Croce Rossa Italiana, gennaio 1947 (a. 1, n. 1). Organizzazione periferica nazionale della C. R. I.

ASC–CRI, 2 – Archivio Storico centrale della Croce Rossa Italiana (ASC–CRI), b. C 415, f. 1, c. Assistenza Profunghi Giuliani, d. CLN Ufficio Assistenza – Comitato Esodo. Pola, 24.8.1946.

Pokrajinski arhiv Koper

SI PAK KP, 1 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), f. 834 Zbirka reprodukcij iz Nacionalnega arhiva v Washingtonu D.C. (ZDA), 834/I Zavezniška vojaška uprava za cono A Julijske krajine (1945–1947) (SI PAK KP 834/I), t. e. 35 (NARA oznaka A.H.Q.–TRI–109 NARA signatura 11304–115–150), Exodus – Pola (July 1946–Sept. 1946), Lega Nazionale Sede Provinciale di Pola alla Sede Centrale di Trieste (Prot. N. 121, Oggetto: Esodo). Pulj, 9.7.1946.

SI PAK KP, 2 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), f. 834 Zbirka reprodukcij iz Nacionalnega arhiva v Washingtonu D.C. (ZDA), 834/I Zavezniška vojaška uprava za cono A Julijske krajine (1945–1947) (SI PAK KP 834/I), t. e. 35 (NARA oznaka A.H.Q.–TRI–109 NARA signatura 11304–115–150), Exodus – Pola (July 1946–Sept. 1946), HQ AMG 13 CORPS, Trst 1.8.1946 – Evacuation movements of populations of Venezia Giulia.

SI PAK KP, 3 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), f. 834 Zbirka reprodukcij iz Nacionalnega arhiva v Washingtonu D.C. (ZDA), 834/I Zavezniška vojaška uprava za cono A Julijske krajine (1945–1947) (SI PAK KP 834/I), t. e. 35 (NARA oznaka A.H.Q.–TRI–109 NARA signatura 11304–115–150), Exodus – Pola (July 1946–Sept. 1946), HQ AMG 13 CORPS, Trst 27.8.1946 – Evacuation of Pula.

SI PAK KP, 4 – Pokrajinski arhiv Koper (SI PAK KP), f. 834 Zbirka reprodukcij iz Nacionalnega arhiva v Washingtonu D.C. (ZDA), 834/I Zavezniška vojaška uprava za cono A Julijske krajine (1945–1947) (SI PAK KP 834/I), t. e. 54 (NARA signatura škatla (box) 1, 11304–100–2 Allied Military Government – British United States Zone – Free Territory of Trieste), Allied Information Services (A.I.S.) – Activities reports, Report No. 18 for weekending 29th December 1945.

Cattaruzza, M. et al. (2000): Esodi: trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo. Napoli, Edizioni scientifiche italiane.

Colummi, C. et al. (1980): Storia di un esodo: Istria 1945–1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.

Crainz, G. et al. (2008): Naufraghi della pace: il 1945, i profughi e le memorie divise d'Europa. Roma, Donzelli editore.

Dato, G. (2014): Vergarola 18 Agosto 1946: gli enigmi di una strage tra conflitto mondiale e Guerra Fredda. Gorizia, LEG.

- De Castro, D. (1981):** La questione di Trieste: l'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Vol. 1, Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico-politico: il dissolvimento della Venezia-Giulia e la fase statica del problema. Trieste, Edizioni Lint.
- DSP SFRJ. Popović, B. (ur.) (1984):** Dokumenti o spolnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1945. Beograd, Jugoslovenski pregled.
- Dukovski, D. (2001):** Rat i mir istarski: model povijesne prijelomnice (1943.–1955.). Pula, C.A.S.H.
- Dukovski, D. (2011a):** Povijest Pule: deterministički kaos i jahači Apokalipse. Pula, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika.
- Dukovski, D. (2011b):** Povijesna ekspertiza tragedije na pulskoj Vargaroli (Vergarolla) 18. kolovoza 1946. *Histria*, 1. Pula, 79–112.
- Ferrari, L. (1980):** L'Esodo da Pola. V: Colummi et al. Storia di un esodo: Istria 1945–1956. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, 145–214.
- Maione, et al. (2010):** Ufficio per le zone di confine. L'archivio. *Qualestoria*, 38, 2. Trieste, 7–21.
- Pirjevec, J. (1998):** Pariška mirovna konferenca. *Acta Histriae* 6. Koper, 7–14.
- Purini, P. (2010):** Metamorfosi etniche: i cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria: 1914–1975. Udine, Kappa Vu.
- Purini, P. (2012):** Esodi dalla Venezia Giulia: cause politiche e motivazioni sociologiche. *Acta Histriae* 20, 3. Koper, 417–432.
- Pupo, R. (2005):** Il lungo esodo: Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio. Milano: Rizzoli.
- Spazzali, R. (2010):** “Pola non vive più”. L'esodo da Pola del febbraio–marzo 1947 nella relazione dell'Ufficio per la Venezia Giulia alla Presidenza del Consiglio dei ministri. *Qualestoria*, 38, 2. Trieste, 79–106.
- Spazzali, R. (2013):** Radio Venezia Giulia. Informazione, propaganda e intelligence nella “guerra fredda” adriatica (1945–1954). Gorizia, Editrice Goriziana.
- United States Department of State Foreign relations of the United States (FRUS). 1970a.** Paris Peace Conference: Proceedings. Volume III. Washington, United States Government Printing Office.
- United States Department of State Foreign relations of the United States (FRUS). 1970b.** Paris Peace Conference: documents. Volume IV. Washington, United States Government Printing Office.
- Vinci, A. M. (2011):** Sentinelle della patria: Il fascismo al confine orientale: 1918–1941. Laterza, Roma – Bari.
- Volk, S. (2012):** L'Esodo – Strumentalizzazione e realtà.
http://www.dieci febbraio.info/wp-content/uploads/2012/03/volk_esodo.pdf
(25.1.2015).
- Wörsdörfer, R. (2009):** Il confine orientale: Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955. Bologna, Il mulino.